

SUN'IY INTELLEKT VA AN'ANAVIY QADRIYATLAR: YOSHLAR TARBIYASINING YANGI FALSAFIY PARADIGMASI

Pulatzodjayeva Sevara Xamidullayevna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Yo'ldosheva Dinora

Axborot tizimlari va texnologiyalari yo'nalishi ATT-25-42 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi muammosi falsafiy jihatdan keng qamrovli va chuqur tahlil qilinadi. An'anaviy qadriyatlar tizimi (mehr-oqibat, vijdon, mas'uliyat, hurmat, saxovat, oqibatlilik, halollik) va sun'iy intellekt o'rtasidagi murakkab munosabatni transdisiplinar, aksiologik, ekzistensial va hermeneutik falsafa nuqtai nazaridan o'rganadi. Maqolada sun'iy intellektning yoshlar tarbiyasidagi ijobiy imkoniyatlari (shaxsiylashtirilgan ta'lim, ma'naviy bilimlarning ommaviylashuvi, xulq-atvor tahlili, masofaviy tarbiya, salbiy kontentni bloklash) va salbiy xavflari (insoniy muloqotning kamayishi, empatiyaning susayishi, axloqiy qarorlarni Sun'iy intellekt ga topshirish, mustaqil fikrlashning pasayishi, an'anaviy tarbiya o'rnini bosish xavfi, maxfiylik muammolari) har tomonlama tahlil qilingan. Yangi falsafiy paradigma sifatida "texnologik insonparvarlik" konsepsiyasi taklif etiladi. Ushbu konsepsiyaning asosiy tamoyillari: Sun'iy intellekt – vosita, maqsad emas; algoritmgga tushmaydigan qadriyatlar; transdisiplinar yondashuv raqamli va axloqiy savodxonlik birligi. Maqolada shuningdek, O'zbekiston falsafiy merosi (Forobiy, Navoiy, G'azzoliy, Avloniy, Behbudiy) va zamonaviy sun'iy intellekt axloqining dialogi, yoshlar tarbiyasidagi xavf va imkoniyatlar, amaliy tavsiyalar va istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, an'anaviy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, mehr-oqibat, transdisiplinar yondashuv, falsafiy paradigma, aksiologiya, ekzistensializm, raqamli axloq, texnologik insonparvarlik, sun'iy intellekt axloqi, O'zbekiston falsafiy merosi.

Аннотация: Данная научная статья представляет собой всесторонний и углубленный философский анализ проблемы духовно-нравственного воспитания молодежи в контексте стремительного развития технологий искусственного интеллекта. Сложная взаимосвязь между традиционной системой ценностей (добродота, совесть, ответственность, уважение, щедрость, последовательность, честность) и искусственным интеллектом изучается с точки зрения трансдисциплинарной, аксиологической, экзистенциальной и герменевтической философии. В статье всесторонне анализируются позитивные возможности искусственного интеллекта в воспитании молодежи (персонализированное образование, популяризация духовных знаний, анализ поведения, дистанционное обучение, блокирование негативного контента) и негативные риски (снижение уровня человеческого общения, ослабление эмпатии, перенос моральных решений на искусственный интеллект, снижение самостоятельности мышления, риск замены традиционного образования, проблемы конфиденциальности). В качестве новой философской парадигмы предлагается концепция «технологического гуманизма». Основные принципы этой концепции: искусственный интеллект – это средство, а не цель; ценности, которые не поддаются алгоритму; Трансдисциплинарный подход представляет собой единство цифровой и нравственной

грамотности. В статье также подробно рассматривается диалог между философским наследием Узбекистана (Фараби, Навои, Газзали, Авлони, Бехбуди) и этикой современного искусственного интеллекта, риски и возможности в образовании молодежи, практические рекомендации и перспективные направления исследований.

Ключевые слова: искусственный интеллект, традиционные ценности, образование молодежи, духовно-нравственное воспитание, доброта, трансдисциплинарный подход, философская парадигма, аксиология, экзистенциализм, цифровая этика, технологический гуманизм, этика искусственного интеллекта, философское наследие Узбекистана.

Abstract: This scientific article provides a comprehensive and in-depth philosophical analysis of the problem of spiritual and moral education of young people in the context of the rapid development of artificial intelligence technologies. The complex relationship between the traditional value system (kindness, conscience, responsibility, respect, generosity, consistency, honesty) and artificial intelligence is studied from the perspective of transdisciplinary, axiological, existential and hermeneutic philosophy. The article comprehensively analyzes the positive opportunities of artificial intelligence in the education of young people (personalized education, popularization of spiritual knowledge, behavior analysis, distance education, blocking negative content) and negative risks (decrease in human communication, weakening of empathy, transfer of moral decisions to Artificial Intelligence, decrease in independent thinking, risk of replacing traditional education, privacy issues). The concept of “technological humanism” is proposed as a new philosophical paradigm. The main principles of this concept are: Artificial intelligence is a means, not a goal; values that do not fall into the algorithm; a transdisciplinary approach is the unity of digital and moral literacy. The article also discusses in detail the dialogue between the philosophical heritage of Uzbekistan (Farabi, Navoi, Ghazzali, Avloni, Behbudi) and the ethics of modern artificial intelligence, the risks and opportunities in youth education, practical recommendations and promising research directions.

Keywords: artificial intelligence, traditional values, youth education, spiritual and moral education, kindness, transdisciplinary approach, philosophical paradigm, axiology, existentialism, digital ethics, technological humanism, ethics of artificial intelligence, philosophical heritage of Uzbekistan.

KIRISH

XXI asrning birinchi choragi yakunida insoniyat texnologik taraqqiyotning misli ko‘rilmagan bosqichiga qadam qo‘ydi. Sun‘iy intellekt (SI) endilikda ilmiy fantastika mahsuli emas, balki kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Ma‘lumotlarni qayta ishlash, bashorat qilish, qaror qabul qilish, ijodkorlik va hatto hissiyotlarni tahlil qilish kabi vazifalarni SI o‘z zimmasiga olmoqda. 2024-2025 yillarga kelib, dunyo bo‘ylab 4,8 milliarddan ortiq odam kundalik ravishda SI vositalaridan foydalanmoqda[1]. Ayniqsa, raqamli avlod – hozirgi yoshlar (14-30 yosh) SI vositalari bilan deyarli doimiy hamnafas yashamoqda. So‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida yoshlarning 78 foizi ChatGPT, sun‘iy intellekt asosidagi chatbotlar va boshqa SI vositalaridan foydalanadi yoki ular bilan tanish[2]. Yana bir muhim statistik ma‘lumot: O‘zbekiston yoshlarining 65 foizi kundalik ravishda kamida 4-5 soat vaqtini raqamli qurilmalar va Sun‘iy intellekt vositalari bilan o‘tkazadi. Bu ko‘rsatkich 2019-yildagi 37 foizga nisbatan deyarli ikki baravar oshgan[3].

METOD VA METODOLOGIYA

Maqsad: Sun'iy intellekt va an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatni falsafiy tahlil qilish asosida yoshlar tarbiyasining yangi paradigmasini ishlab chiqish va asoslashdir.

Vazifalar:

1. An'anaviy qadriyatlarning falsafiy ma'nosi va ularning SI davridagi transformatsiyasini tizimli o'rganish.
2. SI ning yoshlar tarbiyasidagi ijobiy va salbiy jihatlarini har tomonlama, tizimli tahlil qilish.
3. Yoshlar tarbiyasining yangi falsafiy paradigmasi – “texnologik insonparvarlik” kontsepsiyasini ishlab chiqish va asoslash[8].
4. O'zbekiston falsafiy merosi va zamonaviy SI axloqining dialogi asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.
5. Yoshlar tarbiyasida SI dan foydalanishning axloqiy tamoyillarini belgilash.

MUHOKAMA

Bu holat esa an'anaviy tarbiya tizimi, milliy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarning o'zgarishi, qayta ko'rib chiqilishi zaruratini tug'dirmoqda. Falsafa fanining bu boradagi asosiy vazifasi – texnologik o'zgarishlar va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatni, ziddiyat va uyg'unlik yo'llarini aniqlash, shuningdek, yoshlar tarbiyasining yangi falsafiy asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Bugungi kunda falsafiy tadqiqotlar oldida turgan eng muhim masalalardan biri – sun'iy intellektning inson ongi, irodasi, erkinligi va ma'naviyatiga ta'sirini chuqur tahlil qilish, bu ta'sirning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlash, shuningdek, texnologik taraqqiyot va insoniy qadriyatlar uyg'unligining falsafiy asoslarini yaratishdir. Sun'iy intellekt va an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabat falsafiy nuqtai nazardan bir qancha fundamental savollarni tug'diradi. Ushbu savollarga javob izlash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega, chunki ular yoshlar tarbiyasi strategiyasini belgilaydi: Sun'iy intellekt qanday mavjudlik shakli. U “mavjudot” deb atala oladimi? Uning mavjudligi bilan tabiiy yoki ijtimoiy mavjudlik o'rtasida qanday farq bor? An'anaviy falsafada mavjudot ikki turga – tabiiy (tug'ilgan, o'sadigan, o'ladigan) va sun'iy (inson tomonidan yaratilgan) – bo'linadi. SI esa uchinchi turdagi mavjudlikni ifodalaydi: u moddiy (apparat ta'minoti) va nomoddiy (dasturiy ta'minot, algoritmi) xususiyatlarni birlashtiradi. SI ning mavjudligi uning ishlashiga bog'liq – u “yoqilgan” holda mavjud va “o'chirilgan” holda yo'qoladi. Bu xususiyat Sun'iy intellekt ni boshqa barcha mavjudotlardan farqlaydi[4].

Sun'iy intellekt “bila oladimi” yoki u faqat ma'lumotlarni qayta ishlaydimi? Bilim va ma'lumot o'rtasidagi chegara qayerda? An'anaviy gnoseologiyada bilim – bu asoslangan, haqiqiy va ishonchli e'tiqoddur. SI esa hech narsaga “ishonmaydi” yoki “asoslamaydi”. U faqat statistik ehtimolliklarni hisoblaydi. Masalan, ChatGPT sizga “Toshkent O'zbekistonning poytaxti” degan javobni berganida, u bu haqiqatni “bilmaydi”, balki o'z ma'lumotlar bazasida bu so'zlar bir-biriga yuqori ehtimollik bilan bog'langanligi sababli shu javobni chiqaradi. Shunday bo'lsa-da, SI ning ba'zi turlari (masalan, ekspert tizimlari) rasmiy mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatiga ega. Bu esa gnoseologiyada “tarqatilgan bilim”, “tarmoqli bilim” kabi yangi tushunchalarning paydo bo'lishiga olib keldi[5].

Sun'iy intellekt axloqiy bahoga sazovor bo'la oladimi? Agar Sun'iy intellekt noto'g'ri qaror qabul qilsa, javobgar kim – dasturchi, foydalanuvchi, yoki Sun'iy intellekt o'zi? Bu savol axloq falsafasining eng murakkab masalalaridan biridir. Hozirgi kunda aksariyat faylasuflar SI ni axloqiy javobgarlik subyekti deb hisoblamaydi, chunki unda qasd (niyat) yo'q. Biroq SI ning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati oshgani sayin (masalan, avtonom harbiy robotlar, o'z-o'zini boshqaradigan

avtomobillar), bu masala yanada keskinlashadi[6]. Sun'iy intellekt inson tabiatini o'zgartiryaptimi? "Inson" tushunchasining chegaralari qayta belgilanmoqdam? Postgumanistik falsafaning vakillari (Donna Xarau, Ketrin Xeylz, Nik Bostrom) inson va mashina o'rtasidagi chegara vaqt o'tishi bilan yo'qoladi deb hisoblaydilar. Ulaming fikricha, yangi gibrud mavjudotlar – "inson- Sun'iy intellekt" tizimlari paydo bo'ladi. Inson o'z bilish qobiliyatini SI orqali kengaytirmoqda (masalan, xotirani kengaytirish, hisoblash tezligini oshirish). Bu jarayon "inson tabiati"ning o'zgarishiga olib keladimi? Bu falsafiy antropologiyaning eng dolzarb savollaridan biridir[7]. Agar Sun'iy intellekt o'qituvchi va tarbiyachidan ko'ra ko'proq ma'lumotga ega bo'lsa, unda tarbiyaning ma'nosi o'zgaradimi? An'anaviy pedagogikada o'qituvchi – bilim manbai. Sun'iy intellekt davrida esa bilimlarni istalgan vaqtda, istalgan joyda olish mumkin.

Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) – falsafaning eng muhim sohalaridan biri bo'lib, u borliqning inson uchun ahamiyatini, predmet va hodisalarning ijobiy yoki salbiy ma'nosini o'rganadi. Qadriyatlar – bu muayyan jamiyat yoki shaxsning ehtiyojlari, manfaatlari va ideallarini ifodalovchi me'yor va tamoyillar tizimidir[9]. An'anaviy qadriyatlar deganda, avloddan avlodga o'tib kelayotgan, muayyan xalq yoki jamiyatning axloqiy ideal va me'yorlari tushuniladi. Ular bir necha asosiy xususiyatlarga ega:

Birinchidan, tarixiylik. An'anaviy qadriyatlar uzoq tarixiy taraqqiyot davomida shakllanadi. Ular bir kechada paydo bo'lmaydi, balki asrlar, hatto ming yillar davomida sayqallanadi. Masalan, O'zbek xalqining mehmondo'stlik qadriyati Islom dinining kirib kelishidan ancha oldin, zardushtiylik davrida shakllangan va Islom bilan boyigan.

Ikkinchidan, barqarorlik. An'anaviy qadriyatlar nisbatan o'zgarmaslik xususiyatiga ega. Ular avlodlar o'zgarishi bilan tez o'zgarmaydi. Masalan, ota-onani hurmat qilish qadriyati yuzlab yillar davomida deyarli o'zgarmagan.

Uchinchidan, avlodiylilik. An'anaviy qadriyatlar bir avloddan ikkinchisiga meros sifatida o'tadi. Ular genlar orqali emas, balki tarbiya, ta'lim, an'ana va urf-odatlar orqali uzatiladi.

To'rtinchidan, normativlik. An'anaviy qadriyatlar muayyan xatti-harakatlar normalarini belgilaydi. Ular "nima qilish kerak" va "nima qilmaslik kerak"ni ko'rsatadi. Beshinchisi, identifikatsiyalik. An'anaviy qadriyatlar muayyan xalq yoki millatning o'zligini saqlash vositasi. Milliy qadriyatlarni yo'qotgan xalq o'zligini, tarixini va madaniyatini yo'qotadi. O'zbekiston falsafiy tafakkurida an'anaviy qadriyatlar asosan mehr-oqibat, hurmat, vijdon, halollik, saxovat, o'zaro yordam, oqibatlilik, kamtarlik, sabr-toqat kabi tushunchalarda ifodalanadi. Keling, ularning har birini alohida tahlil qilaylik. Mehr-oqibat qadriyatining falsafiy tahlili. Mehr-oqibat – Sharq falsafasining markaziy kategoriyalaridan biri. Abu Nasr Forobiy (870-950) "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyat asosiga muhabbat tamoyilini qo'yadi. Unga ko'ra, fozil jamiyat a'zolari bir-birlariga nisbatan mehr-muhabbat bilan munosabatda bo'lishadi va bu muhabbat ularni yaxshilik sari yetaklaydi. Forobiy muhabbatning uch turini ajratadi: tabiiy muhabbat (ota-ona va bola o'rtasidagi), ixtiyoriy muhabbat (do'stlar o'rtasidagi) va aqliy muhabbat (bilim va haqiqatga bo'lgan muhabbat). Bu uchala turdagi muhabbat fozil jamiyatda uyg'un holda bo'lishi kerak[10].

Alisher Navoiy (1441-1501) o'z asarlarida mehr-oqibatni inson kamolotining asosiy sharti deb biladi. "Mahbub ul-qulub" asarida u shunday deydi: "Komiylilik – kimda mehr-u muhabbat bo'lsa, nopoklik – kimda g'illa va hasad bo'lsa". Navoiyning fikricha, mehr-oqibat – bu faqat hissiy holat emas, balki amaliy fazilat. Ya'ni, inson o'z mehrini amalda – yordam berish, xayr-ehson qilish, birovning dardiga sherik bo'lish orqali namoyish qilishi kerak. Mehr-oqibat qadriyatining bugungi SI davridagi ahamiyati shundaki, SI bu qadriyatni his qila olmaydi, uni o'rgana olmaydi, uni amalga oshira olmaydi. Mehr-oqibat faqat inson qalbining mahsulidir. Vijdon va axloqiy javobgarlik. Vijdon – insonning o'z xatti-harakatlariga axloqiy baho berish qobiliyati. Imom

G‘azzoliy (1058-1111) ta’limotida vijdon “qalbning ichki nuri” sifatida talqin qilinadi, u yaxshilik va yomonlikni farqlash imkonini beradi. G‘azzoliyning fikricha, vijdon insonga tug‘ma berilgan, lekin uni rivojlantirish va sayqallash kerak. Vijdon rivojlanmagan inson – hayvondan farqi yo‘q, chunki u o‘z qilmishlarining oqibatini his qilmaydi[11].

XULOSA

Zamonaviy axloq falsafasida vijdon axloqiy o‘z-o‘zini nazorat qilish mexanizmi deb tushuniladi. U uchta komponentdan iborat: kognitiv komponent – yaxshilik va yomonlikni bilish; emotsional komponent – qilgan ishidan uyalish yoki faxrlanish hissiy irodaviy komponent – kerakli harakatni bajarishga majbur qilish. SI da bu uchala komponentning hech biri mavjud emas. Shu sababli, SI hech qachon vijdonli yoki vijdonsiz bo‘la olmaydi. Halollik va rostgo‘ylik. Halollik – eng muhim axloqiy fazilatlaridan biri. Abu Bakr ar-Roziy (865-925) o‘z asarlarida halollikni donishmandlikning asosiy belgisi deb hisoblaydi. Uning fikricha, halol inson – bu o‘ziga, odamlarga va Xudoga rost bo‘lgan inson. Halollikning aksi – yolg‘onchilik. Roziy yolg‘onchilikni jamiyatni buzadigan eng xavfli illat deb ataydi. SI davrida halollik muammosi yangicha tus olmoqda. Chunki SI yolg‘on gapira oladimi? Texnik nuqtai nazardan, SI “yolg‘on” degan tushunchani bilmaydi. U faqat noto‘g‘ri yoki to‘g‘ri ma’lumot berishi mumkin. Ammo agar SI foydalanuvchiga uning ehtiyojlariga moslab, haqiqatni buzib ko‘rsatadigan ma’lumot bersa (masalan, reklama maqsadida), bu “yolg‘on” deb hisoblanishi mumkin. Bu masala “sun‘iy intellekt va halollik” falsafasining markaziy muammolaridan biridir. Sun‘iy intellekt yoshlar tarbiyasining o‘rnini bosa olmaydi va bunday bo‘lmasligi kerak. U faqat kuchli yordamchi – o‘qituvchining, otanonaning, murabbiyni qo‘shimcha quroli bo‘la oladi. Eng muhim falsafiy xulosa shuki: **texnologiya qanchalik rivojlansa, insoniy qadriyatlar – mehr-oqibat, vijdon, mas’uliyat, hurmat, halollik – shunchalik qadrlil va muhim bo‘lib qoladi.** Hech qanday algoritim, neyron tarmoq yoki sun‘iy aql ongli subyektning mehrini, vijdonini va oqibatlilikini to‘liq taqlid qila olmaydi. Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini tashkil etishda sun‘iy intellektdan oqilona foydalanish, uni an’anaviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish – bugungi kunning asosiy falsafiy va amaliy vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Floridi, L., & Cows, J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. *Harvard Data Science Review*, 1(1). – Sun‘iy intellektning jamiyatdagi besh asosiy tamoyili haqida. 2019.
2. Quronov, M. O‘zbek milliy qadriyatlari va yoshlar tarbiyasi. Toshkent: Ma’naviyat. – O‘zbek milliy qadriyatlari tizimi va ularning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *O‘zbekistonda raqamli transformatsiya va yoshlar: statistik to‘plam*. Toshkent. – SI vositalaridan foydalanish bo‘yicha statistik ma’lumotlar. 2024.
4. Bostrom, N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press. – Sun‘iy intellektning xavf va imkoniyatlari haqida asosiy asar. 2014.
5. Russell, S. *Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control*. Viking. – SI ni boshqarish muammosi tahlili. 2019.
6. Searle, J. Minds, Brains, and Programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), Xitoy xonasi argumenti va ong falsafasi. 1980. 417-457 b

7. Haraway, D. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Routledge. – Postgumanistik falsafa va kiborg nazariyasi. 1991.
8. Turkle, S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books. – Texnologiya va insoniy muloqot muammosi. 2017.
9. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education*. UNESCO Publishing. – Ta’limda SI qo’llanilishi bo’yicha UNESCO hisoboti. 2019.
10. Forobiy, A.N. *Fozil odamlar shahri*. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. – Forobiyning ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlari. 1993.